

JAROSLAV FRYČER

KOMPARATISTICKÝ ASPEKT NOVÁKOVÝCH DĚJIN ČESKÉ LITERATURY (Příklad literatury francouzské)

V době, kdy Arne Novák konal přípravné práce a kdy koncipoval pojetí obsahu, cílů a metod svých *Dějin literatury české*, to jest zhruba v prvním desetiletí 20. století, probíhaly v evropské literární vědě a metodologii zásadní, bohaté a nejednou i prudké diskuse a ty samozřejmě našly svůj odraz i v kontextu české literární kritiky a v koncepci samotných Novákových *Dějin*. Jednoduše řečeno dožívají a přežívají se kritické systémy odvozené od pozitivistické filozofie počátku 19. století, jejichž vyústěním byl systém Hippolyta Taina, a jsou nahrazovány koncepcemi založenými na jiných principech, na různých formách uplatňování psychologismu (viz např. u nás rozšířená psychokritika Ěmila Hennequina), nebo různé analytické metody ústící do formulací zásad budoucích rozličných forem strukturalismu (Ferdinand de Saussure přednášel na různých vysokých školách již od r. 1881). V literární historii se opouští starší pojetí filologické, jež u nás reprezentoval především Josef Dobrovský (viz stále podnětnou stať Felixe Vodičky *Literární historie, její problémy a úkoly* (Vodička 1942: 309–400), a romantická micheletovsko–herderovská představa literatury jako živého organismu, „osoby“, jež se vyvíjí postupným sebeuvědomováním a zvýrazňováním specificky národních rysů. Jeden z prvků, který doba přelomu století v literárním dějepisectví zdůraznila, byl zřetel genetický, otázky spojené s hledáním zdrojů literárních inspirací a realizací nikoli jen v národní tradici, ale i v konfrontaci s jevy literatur cizích, tedy zřetel komparatistický.

Literární komparatistika není přirozeně plodem období kolem roku 1900: její počátky spadají až do konce 18. století a ve Francii jsou spjaty s takovými jmény, jako byl Voltaire nebo paní de Staël. Také u nás už v 19. století vznikaly práce, které metodologicky sledovaly tento vývoj, stačí připomenout studie V. B. Nebeského o *Alexandreidě* nebo Karla Sabiny o evropském románu. Avšak teprve v závěru 19. století se komparatistika ustanovila jako svébytná literárně analytická technika v souvislosti s výzkumy např. Ferdinanda Brunetièra ve Francii nebo Maxe Kocha v Německu. Je tedy zcela legitimní položit si otázku, do jaké míry se tato metoda, kolem roku 1900 tak aktuální, odrazila v koncepci a metodě Novákových *Přehledných dějin české literatury*.

Pro uplatnění komparatistického hlediska měl Arne Novák mimořádně příznivé předpoklady. Byl zasvěceným znalcem základních evropských literatur, mezi nimi také literatury francouzské, která poskytuje materiál k těmto poznámkám. Je pravděpodobné, že k francouzské literatuře se Novák dostal o něco později než k literaturám ostatním, především anglické, německé nebo ruské. Otakar Šimek připomíná, že ještě na konci 19. století Arne Novák patrně nečetl francouzské texty, avšak již tehdy citoval mezi svými kritickými učiteli Sainte-Beuva, Taina, Brunetièra a Fagueta (Šimek 1940: 23). Ovšem vztah Arne Nováka k literatuře francouzské nebyl dosud zpracován v úplnosti: je pravda, že autoři snad všech monografických studií se tohoto tématu dotýkají (Grund, Pražák, Jeřábek), avšak speciálně se jím zabývají jen dvě studie: základní práce Otakara Nováka *Un grand recteur, ami des lettres romanes* (Novák, Otakar 1969) a stručná noticka Vladimíra Stupky *Arne Novák a francouzská slovesnost* (Stupka 1940). Přesto je možno na základě dosavadního bádání konstatovat dvě základní skutečnosti: že totiž právě Francouzi umožnili Novákovi formulovat některé principy jeho literární metodologie (Novák, Otakar 1969: 83) a že Novákova literární a čtenářská kompetence byla taková, že mu umožňovala stát se i historikem literatury světové. Ostatně ve své dějepisické práci se řídil jednou ze základních premis literární komparistiky, že totiž všechny literatury tvoří nadnárodní organický kontext a teprve z něho že vychází inspirace pro původní literární tvorbu (Pražák 1940: 18).

Jak se tedy z tohoto hlediska s těmito novými myšlenkami vyrovnávají Novákovy *Dějiny*? V *Rejstříku osobním* figuruje ne méně než třiadvadesát jmen francouzsky píšících autorů a *Rejstřík věcný* eviduje třiatřicet pasáží, kde se podrobněji hovoří o vztazích české a francouzské literatury. Je pravda, že část těchto citací tvoří seznamy překládaných autorů, část pak okrajové poznámky uvádějící bez podrobnější analýzy působení, „vlivy“ francouzských autorů v českém literárním prostředí. Jde o poznámky typu „v těchto prolozích namnoze se hlásí přímý vliv V. Huga a A. Vignyho“ (Novák, Arne 1913: 438) z kapitolky o *Zlomcích epeje* Jaroslava Vrchlického. I zde však můžeme ocenit nejednou hluboké pochopení významu a působení francouzských autorů na český literární vývoj, snahu vymanit se z tradičních hodnotících kadlubů. Uvedme alespoň jeden příklad. Značný význam Jeana-Jacquesa Rousseaua jako inspiračního zdroje literárního romantismu je nepochybný a v době Novákových *Dějin* byl přirozeně konstatován v každé literární příručce nebo monografii. Často však podstata jeho působení byla zjišťována ve vnějškovém Rousseauově zájmu o přírodu, o city a projevy přírodního člověka, o něco méně pak v jeho touze vyzpovídat se čtenáři ze svých nejintimnějších myšlenek a pocitů. Jaroslav Vlček ve svých *Dějinách české literatury* časově přibližně souběžnými s *Dějinami* Novákovými, například takto konstatuje vliv Rousseauův u Poláka (učil ho vidět „přírodní úkazy děsivé“) nebo u Kollára: toho například učil milovat přírodu (Vlček 1951: 299, 318). Také Novák samozřejmě vycházel při studiu Rousseauova působení na český a evropský romantismus z jeho vášnivého „pokoření divoké přírodě“, z precitlivělého návratu „k původním primitivním útvarům společenským“, avšak nezůstává u tohoto obecně přijímaného konstatování a doplňuje je postřehem, kterým

celou interpretaci posunuje do jiné, vyšší roviny: příroda a samota nejsou jen součástmi romantického dekoru, jsou to prvky, které vstupují do povahy romantické citovosti hlouběji – slouží také tomu, aby hrdina prožil „tako v samotě a daleko od společnosti chvíle snivosti, citového vzrušení, nekrocené vášnivosti“ (Novák, Arne 1913: 134). Použijme jiného příkladu: v případě Chateaubriandově tedy nejde jen o kulisu exotické severoamerické přírody, do níž jsou umístěny příběhy jeho hrdinů, ale o to, co v ní Atala a René prožívají, o to, co barevně a tvarově překypující příroda v jejich představách a myslích vyvolává, jak její katalyzační působení uvolňuje proud citů a vášní, začasťe hluboko skrytých v jejich nitru.

V Novákových *Dějínách* je několik pasáží, které jsou kabinetními ukázkami komparatistického přístupu ke zkoumání jevů národní literatury. Nepřekvapí, že jde o autory, časová období a o žánrovou či tematickou problematiku, které byly blízké i Novákovi – kritikovi. Některé pasáže tohoto druhu nepřekračují rámec stručně nastíněných myšlenek a poznámek, jako je tomu například v zajímavé analýze Havlíčkova voltairiánství, které Novák nespátřuje pouze v působení osvícenských myšlenek francouzského filozofa, ale i v „údernosti“, „břítčnosti“, „jadrnosti“ a „úsečnosti“ vnější formy a výrazu Havlíčkových textů (Novák, Arne 1913: 266, 271). Mnohem podrobnější a četnější jsou pasáže, v nichž Novák upozorňuje na blízkost českých dekadentů a příslušníků katolické moderny s básníky obdobné orientace ve Francii. Novák nesdílel Šaldův obdiv k francouzské dekadentní literatuře, jak ho lze vyčíst z jeho statí např. o Joséphinu Péladanovi (Např. v *Literárních listech* 1892.). K Huysmansovi zaujal Novák postoj rezervovaný, protože mu zřejmě postava des Esseintesova nebyla příliš blízká – byl to přece jen „úpadkový hrdina“ zmítaný „mdloubou a nudou“ (Novák, Arne 1913: 548). Na druhé straně měl pochvalná slova pro jiné buď souputníky nebo předchůdce dekadence, jejichž působení na české autory považoval za bezprostřednější: Barbeye d’Aurevilly, Ernesta Hella nebo Léona Bluma. Ti byli také, podobně jako Huysmans a jeho hrdina, vášnivými katolíky, avšak navíc měli jednu vlastnost, pro Nováka zřejmě podstatnou: byli to „zapřísáhlí odpůrci moderní Francie“ (Novák, Arne 1913: 468).

Nejpodrobněji je z tohoto hlediska zpracovaná pasáž o naturalismu, tedy období, které se těšilo obzvláštnímu Novákovu zájmu, jak o tom svědčí obsáhlejší studie *Zestárlé teorie* (1911) a *Goncourtové* (1912), obě pojaté do sborníku *Mužové a osudy* (Novák, Arne 1914: 197–202, 203–209). Zde se Novák naopak shoduje s analýzami F. X. Šaldy, zejména s jeho statí *Syntetism v novém umění a Román sociální* (*Literární listy* 1891–1892 a *Rozhledy* 1893). Pasážím o Šlejarovi, Hladíkovi, Vilému Mrštíkovi, Karáskovi ze Lvovic, Kamínkovi a dalších předesílá Novák obsáhlou charakteristiku francouzského naturalismu, v níž zdůrazňuje ty jeho stránky, jimiž působil na naturalismus český. Vychází z teze, kterou v té době hlásal kromě jiných francouzský kritik Charles Morice (1861–1919), že totiž nelze ztotožňovat Zolovy teorie s koncepcemi románu u Stendhala, Balzaca nebo Flauberta. Zřejmě Moriceova duchovní orientace a důraz kladený na význam psychologických analýz v románu vyvolaly Novákovu a Šaldovo zaujetí pro tohoto autora, který později upadl jako kritik zcela do zapomnění

a který je dnes připomínán spíše jako přítel a literární splupracovník Paula Gauguina. V závěru této kapitolky Novák přirozeně nemohl popřít Zolův značný vliv na moderní český román. Viděl ho však ve vlastnostech Zolova textu, které bezprostředně nesouvisí s jeho filozofií a s jeho teorií experimentálního románu: v „široce barevném popisu“, v „hymnickém patosu“, v „senzualistické metodě ve vystihování duševních jevů“ (Novák, Arne 1913: 538).

Arne Novák zajisté nebyl čistým komparatistou, třebaže mu hluboké znalosti cizích literatur dovolovaly plodné konfrontace české literatury s hlavními proudy v literaturách evropských. Přesto jeho *Dějiny* nabízejí z tohoto hlediska řadu originálních podnětů, pro hlubší, odstíněnější a komplexnější poznání vlastní mateřské literatury užitím komparatistických analytických technik. I proto byly jeho *Dějiny* metodologickým krokem vpřed a předjaly některé prvky a metody tak, jak je v polovině století budou formulovat jiní čeští historikové literatury.

LITERATURA

NOVÁK, Jan V. – NOVÁK, Arne

1913 *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny* (Olomouc: R. Promberger)

NOVÁK, Arne

1914 *Mužové a osudy* (Praha: Jos. R. Vilímek)

NOVÁK, Otakar

1969 Un grand recteur ami des lettres romanes, in *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university* D 16, s. 77–99

PRAŽÁK, Albert

1940 *Arne Novák* (Praha: Václav Petr)

STUPKA, Vladimír

1940 Arne Novák a francouzská slovesnost, in Heidenreich, Julius, ed.: *In memoriam Arne Nováka* (Praha: Melantrich), s. 80–81

ŠIMEK, Otakar

1940 in Horák, Jiří – Pražák, Albert – Heidenreich, Julius, ed.: *Strážce tradice: Arnu Novákovi na památku* (Praha – Olomouc: F. Borový – R. Promberger), s. 13–37

VLČEK, Jaroslav

1951 *Dějiny české literatury* (Praha: Československý spisovatel)

VODIČKA, Felix

1942 Literární historie, její problémy a úkoly, in *Čtení o jazyce a poezii* (Praha: Družstevní práce), s. 309–400

L'ASPECT COMPARÉ DANS L'HISTOIRE DE LA LITTÉRATURE TCHÈQUE D'ARNE NOVÁK (L'exemple de la littérature française)

Le manuel *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob po dnešní dny* (Précis de l'histoire de la littérature tchèque dès les époques les plus anciennes jusqu'aujourd'hui) d'Arne Novák a été conçu et écrit à l'époque de vives discussions dans le domaine de la critique et histoire littéraires. L'un des aspects mis au point dans la méthodologie de l'histoire de la littérature a été l'aspect génétique de phénomènes littéraires, la recherche des inspirations non seulement dans la tradition nationale mais aussi dans la confrontation avec les littératures étrangères. Dans le livre d'A. Novák, on trouve quelques passages dans lesquels l'auteur a appliqué cette méthode comparative avec succès et avec une grande compétence, par ex. dans les exposés sur le Moderne catholique en Bohême et la littérature de la décadence en France, ou sur la parenté entre les naturalismes tchèque et français.

